

Univerzita Karlova v Praze
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra občanské výchovy a filozofie

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Mužské a ženské role v rodině

Vypracovala: Tereza FOITOVÁ

Vedoucí bakalářské práce: Doc. PhDr. Radomír Havlík, CSc.

Rok: 2012

Prohlášení

Prohlašuji, že bakalářskou práci na téma „Mužské a ženské role v rodině“ jsem vypracovala samostatně. Veškerou použitou literaturu a další informační zdroje uvádím v příloženém seznamu literatury.

V Praze dne 22. 6. 2012

.....
Tereza Foitová

Poděkování

Ráda bych poděkovala panu Doc. PhDr. Radomíru Havlíkovi CSc. za poskytnutí cenných rad a námětů, které mi velmi pomohly při zpracování mé závěrečné práce.

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá rodinou a jejím vlivem na jedince. Zaměřuje se na rozdělení mužských a ženských rolí, snaží se vystihnout jejich vývoj v historických souvislostech. Zabývá se otázkou ženské emancipace, která vedla k zásadní změně ve vnímání role žen. Práce se věnuje současné situaci v českých rodinách v souvislosti dělby rolí.

Klíčová slova

rodina, socializace, mužské a ženské role, emancipace, zaměstnanost, domácí práce, gender

Annotation

The bachelor-work inquires into the family and their authority of the individual. This intends of the different from men and women roles, it endeavours for justice to a development in the historical connections. The main question is woman emancipation which it is directed of principle alternation in sensible parts of women. This work devotes is simultaneous in Czech families in context the division of labour.

The principal words

family, socialization, the men and women roles, emancipations, employment rate, houseworks, gender

Obsah

Anotace.....	5
Annotation.....	6
Obsah.....	7
Úvod.....	8
1. Rodina a její vliv na jedince.....	10
1.1.Socializace.....	10
1.2.Sociální role.....	11
1.1.1.Genderová socializace.....	12
2. Změny podob rodiny v historických souvislostech.....	15
2.1. Pravěk.....	15
2.2. Starověk a rodina starých Slovanů.....	17
2.3. Středověká rodina.....	18
2.4. Přechod rodiny tradiční k rodině moderní.....	19
2.5. Rodina moderní a postmoderní.....	20
2.6. Proměna rodinných rolí během chodu dějin.....	21
3. Ženská emancipace.....	23
3.1. Ženská emancipace v českých zemích 19. století.....	23
3.2. České emancipační hnutí ve 20. století.....	26
4. Zaměstnaná žena.....	29
4.1. Zaměstnaná žena v 19. století.....	29
4.2. Zaměstnaná žena ve 20. století.....	31
4.3. Zaměstnaná žena v současnosti.....	33
5. Dělbba rolí v domácím prostředí.....	36
5.1. Význam rodinného cyklu na rozdělení rolí.....	36
5.2. Dělbba rolí ve výchově.....	39
5.2.1. Výměna rodičovských rolí.....	41
5. 3. Dělbba rolí v domácnosti.....	43
5.3.1. Význam domácích prací.....	44
5.3.2. Rozdělení rolí v domácnosti v současné české rodině.....	45
Závěr.....	47
Použitá literatura.....	49
Přílohy.....	52

Úvod

Tématem mé bakalářské práce jsou *Mužské a ženské role v rodině*. Naším nejpřirozenějším „stavem“ je být součástí rodiny. V rodině jsme vyrůstali, formovala nás, pro většinu lidí je rodina místem, kam se vracíme pro pocit bezpečí a porozumění. V dospělém věku se pak lidé intuitivně sdružují a zakládají rodiny nové. V nich si utvářejí svá vlastní pravidla, formulují rodinné preference a podle nich se pak chovají. Všechny rodiny jsou jedinečné, přesto je mnohé rysy spojují. Musí řešit otázku jak skloubit dohromady životy svých členů tak, aby byli spokojeni a rodina tak naplnila jeden ze svých smyslů - aby se do ní lidé rádi vraceli

Nejběžnějším modelem současné rodiny je rodina dvoupříjmová. Pracují žena i muž, přičemž v podvědomí společnosti přetrvává představa, že další ženinou (někdy důležitější rolí) je ještě starost o domácnost. Je to bráno jako přirozená součást její ženské role. Co to role vlastně je a jakým způsobem dochází k jejich osvojování, je téma mé první kapitoly.

Jak skloubit pracovní a rodinný život, a je dnešní situace stejná jako v minulosti či dochází k její přeměně? V souvislosti s hledáním odpovědí se zabývám také změnou rodiny jako instituce v historických souvislostech. Otázkou pak je, jakým způsobem změny v rodinném chování ovlivnily chápání rodinných rolí v dnešní společnosti.

Třetí a čtvrtá kapitola je věnována ženám. Poznáváme období, kdy jim přestalo vyhovovat zastávat roli hospodyň, začaly se vnímat jako stejně důležité s muži, dožadovaly se zrovnoprávnění. Jaké důsledky tohoto emancipačního hnutí plynou pro současnou ženu? Rozhodla se správně, když před několika stoletími „odložila zástěru“ a snažila se vyrovnat mužům? Současná situace zaměstnaných žen a důvody, proč nemají zájem o trvalý návrat, je předmětem této části práce.

Zaměstnanost žen v dnešní době je mimořádně vysoká, jsou na ní kladeny vyšší nároky v zaměstnání i v rodině. Jak tuto situaci zvládá, a jakou roli zastává muž? Otázkou je, zda v dnešní době, jejíž prioritou je rovnocennost, odstranění diskriminace, nastala rovnocennost v rodině týkající se rozdělení domácích povinností. Tato problematika se stala středem pozornosti mnoha sociologických

bádání, díky čemuž jsem mohla využívat dostupné informační zdroje.

Cílem této práce je zjistit, zda a jakým způsobem došlo k přeměně rodinného chování a rozdělení povinností uvnitř ní. Co vše mělo na tyto změny vliv a jestli je situace v rodinách taková, jak by si většina lidí představovala.

1. Rodina a její vliv na jedince

Rodina je základní jednotkou všech společností. Její podoby se v průběhu dějin mění, přesto si tato instituce zachovala svojí jedinečnost. Pro každého jedince má nenahraditelný význam, je útočištěm, místem bezpečí.

Rodina plní mnoho funkcí – zastává funkci reprodukční, ekonomickou, výchovnou, emocionální, socializační. V dnešní době na sebe stát přebírá některé funkce (např. ekonomickou, výchovnou), mohlo by se mylně zdát, že je rodina postupně oslabována. Význam rodiny v dnešní době tkví především v její nepostradatelnosti na zdravý vývoj a formování osobnosti dítěte.

1.1. Socializace

„Lidé se rodí ničím nepoznamenaní, neovlivnění, jako tzv. „tabula rasa“ - nepopsaná deska“. Tuto metaforu použil antický filozof Platón, myšlenku rozvinul a použil při výkladu svých úvah anglický empirik John Locke v 17. století. Podle něj si člověk osvojuje svou osobnost díky zkušenostem. Pocity, postoje, vědomosti, mravní zásady, to vše se do mysli lidí dostává na základě interakce s určitými věcmi v průběhu celého života.

V dnešní době máme pro výše zmíněný proces vlastní pojmenování, mluvíme o socializaci.

„ Socializace je celoživotním procesem utváření a vývoje člověka ve společenskou bytost. Tento proces probíhá ve vzájemné interakci jedince a společnosti.“¹

Prostřednictvím socializace se z člověka jakožto bytosti biologické stává bytost společenská, stává se osobností. Vliv společnosti vede k tomu, že lidé žijí pospolu, učí se vzájemné komunikaci a spolupráci. Tento proces probíhá v průběhu celého života. Prvním socializačním činitelem, prostředím, ve kterém dochází k vzájemné interakci, je rodina. Právě zde je jedinec určitým způsobem formován od prvních okamžiků života. Proces je nejvýznamnější v dětství, v tomto období se rozvíjí základní osobnostní vlastnosti, vzorce chování a postoje. Naučené věci

¹ VÁGNEROVÁ, M. *Základy psychologie*. Karolinum: Praha, 2004, s. 273

jedinec zpravidla používá po celý život. Je tedy důležité, jak rodina dítě přijme, jaké postavení v ní zaujímá, co si díky ní dítě „odnese“ do budoucího života.

Na jedné straně působí rodina jako reprezentant společnosti, jejích sociokulturních tradic, na druhé straně je každá rodina něčím specifická.² Z tohoto důvodu a z důvodu jedinečnosti každého člověka dochází vždy k individuálně specifickému průběhu socializace, její stupně jsou ale podobné.

Socializace v sobě zahrnuje tyto procesy:³

1. vývoj *sociální empatie* – citově podbarvených a diferenciovaných vztahů k lidem i k sobě
2. vývoj *sociální kontroly* – kontrola chování podle norem, pravidel, zákonů dané společnosti; sebekontrola
3. *učení se postojům, sociálním rolím, sebemonitorování*

Výsledkem tohoto procesu je do značné míry individualita a s ní související sebeuvědomění, schopnost poznat a umět ohodnotit vlastní znalosti, chování či motivy.

1.2. Sociální role

Jedním z nejdůležitějších přínosů socializace je učení se sociálním rolím. V průběhu celého života se dostáváme do styku s jinými lidmi, vstupujeme s nimi do vztahů, které jsou velmi různorodé. Zastáváme určité společenské pozice, ať již dočasné či trvalejší. K těmto postavením se vztahují určitá očekávání, předpokládaný způsob chování. Společnost, ve které se daný jedinec vyskytuje, vyžaduje, aby každý převzal a plnil určité role. Ty nám pomáhají zařadit se do společnosti, jsou nám návodem, jak se chovat, udávají pozici, jistotu.

Role se učíme během celého života, některé si pomocí nápodoby a identifikace osvojíme již v dětství, k jejich realizaci dochází však až v dospělosti (např. role matky, manželky). Člověk v průběhu svého života zastává celý komplex rolí, jejich realizace není vždy jednoduchá. Žena může být matkou, manželkou,

² Tamtéž, s. 278

³ KOHOUTEK, R. *Základy sociální psychologie*. Cerm: Brno, 1998, s. 7

zaměstnancem, členkou divadelního spolku apod. V takovém případě může docházet k tzv. konfliktům rolí, nejčastěji je uváděn příklad střetu role matky a zaměstnané ženy.

Sociální role jsou reciproční, odehrávají se ve vztahu k druhému jedinci, člověk jejich prostřednictvím chápe, co je od něj očekáváno, na druhou stranu se díky nim orientuje v tom, co sám má očekávat od druhých. Role jsou s námi úzce spjaty, ač se s nimi nerodíme, v průběhu života si je osvojujeme natolik, že se stávají naší přirozenou součástí.

Problematikou dělby rolí v rodině se v polovině 20. století zabýval Talcott Parsons. Nahlížel na dané téma z pohledu strukturálního funkcionalismu, směru, jehož je představitelem. Podle něj je základem pro fungování společnosti její kulturní systém. Ten je tvořen souborem společných hodnot a cílů, nezastupitelnou funkcí rodiny je pak v tomto systému socializace, která jasně definuje společenské role. Parsonsovo pojetí dělby rolí ovlivnily průzkumy mezi malými sociálními skupinami, ve kterých byly rozpoznány dva typy vůdcovství: *instrumentální* a *expresivní*. Vůdcovství instrumentální je typické pro muže a spočívá v ekonomické podpoře, ženské expresivní vůdcovství je důležité pro uchování citových vztahů ve skupině. Takto jasně vymezené role vylučují pocit méněcennosti a možnost konkurence mezi partnery, zajišťují stabilitu mezi nimi.

1.1.1. Genderová socializace

Během celého života, především pak v průběhu výchovy v dětství, dochází u každého k socializaci, jejíž součástí je i **genderová socializace**, osvojování si genderových rolí.

Gender je slovo v současné době hojně užívané, z odborného jazyka se termín dostal do běžné mluvy a stal se její součástí. Tento pojem byl do češtiny přejat ze soudobé angličtiny, kde původně znamenal gramatický rod.⁴ Čeština bohužel vhodný ekvivalent nemá, užívání přesného překladu „rod“ by pro nás bylo

⁴ MAŘÍKOVÁ, H. *Proměny současné české rodiny*. SLON: Praha, 2000, s. 11

zavádějící. Ztotožnili bychom si to spíše s obrazem rozvětvené rodiny, ani rod gramatický pro nás nepředstavuje to, co je jeho obsahem v původním jazyce.

Co si tedy pod tímto pojmem představit, jak mu správně rozumět? Gender nás odkazuje k rozdílům mezi mužským a ženským, k odlišnostem, které mnohdy vnímáme jako přirozeně dané, neměnné. Dnes již ale víme, že tyto odlišnosti nejsou naší přirozeností, něčím předurčeným, co je dáno biologicky či geneticky. Naopak, jsou podmíněny historicky a kulturně, liší se jak v rámci jednotlivých kultur, tak i mezi kulturami samotnými. Rozdíly mezi muži a ženami jsou sociálním konstruktem, proto je nemůžeme chápat jako něco univerzálního. Mění se podle místa a času svého vzniku, jsou ovlivněny sociální příslušností jejich tvůrců i nositelů. Gender ovlivňuje vlastnosti i schopnosti jednotlivců, zasahuje do jejich osobních postojů, směřuje jejich jednání tím směrem, aby vyplnili očekávání společnosti a naplnili vžitou normu pro „typicky ženské“ a „typicky mužské“ chování. Je to soubor pravidel a předpisů chování, určujících pohlavně specifické chování osobností⁵.

Rozdílná zacházení s dětmi, zohledňující především jejich pohlaví, jsou patrná již od nejužšího dětství. Rodiče jednájí pod vlivem stereotypních představ jinak s chlapci a jinak s děvčaty, signalizují jim, jaká očekávání se na ně v budoucnu budou vztahovat v závislosti na tom, zda dospějí v muže či ženu. V raném dětství jsou toho často důkazem hračky a vybavení dětského pokoje. Dívčí pokoje jsou zpravidla plny panenek, auta, stavebnice a věci technického rázu jsou vymezovány za typicky klučičí. Dívky jsou brány jako citlivější, křehčí, s chlapci se často jedná způsobem, jako by byli „odolnější“. Studiemi je také doloženo, že „pokud je chlapec důsledně vychováván jako dívka a naopak, vtiskne se tato výchova do jeho charakteru a rozvine v něm rysy opačného pohlaví.“⁶ Z tohoto závěru je zřejmé, že rodiče mohou ovlivnit svou výchovou rysy feminity a maskulinity svých dětí. V rámci rodiny pak chlapci a dívky dědí v různé míře zdroje, které mohou předurčovat jejich šance a životní perspektivy.

Fakt, že náležíme k určitému pohlaví, ovlivňuje naše jednání více, než si myslíme. Gender na nás vyvíjí tlak, staví nás do určité předem dané pozice, „zaškatulkovává“ nás. Má vliv na naše možnosti, šance, hodnotové orientace.

⁵ KARSTEN, H. *Ženy-muži*. Portál: Praha, 2006, s. 63

⁶ MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. SLON: Praha, 1999, s. 147

Ovlivňuje rozhodování v otázce budoucího vzdělání a následného povolání, působí na výši mzdy, na naše budoucí sociální postavení. Omezuje, popřípadě zvětšuje naše pravomoci v rodině. Gender je stále velmi výrazným faktorem, který řídí všední život každého z nás. Otázka, na kterou hledají odpověď mnozí badatelé z oboru gender, pak často zní, do jaké míry jsme tím vším ovlivněni a předurčeni, a v jaké míře hrají roli naše individuální a vrozené schopnosti.

2. Změny podob rodiny v historických souvislostech

Pro pochopení fungování systému rodiny je nutné se podívat do její historie, pokusit se vysledovat její přirozený vývoj. Rodina, jakožto základní článek společnosti je i jejím odrazem. Reaguje na změny ve společnosti, je pružná, stále se přizpůsobuje požadavkům a potřebám společnosti. Dovede zaplnit mezery či naopak přenechat některé ze svých funkcí jiné instituci. Pojďme se tedy nejprve podívat na úplný prvopočátek, kdy první lidé začínali žít ve skupinách a utvářeli si v nich svá pravidla soužití, která dala základ fungování společnosti a v lidech hluboce zakořenila.

2.1. Pravěk

Člověk dnešního typu – homo sapiens, se na naší planetě objevuje v mladší době kamenné, tzn. kolem roku 40 000 před naším letopočtem.

Poznatky z tohoto období nám přináší archeologie, díky četným výzkumům si můžeme představit model společenského soužití, způsob života původních lidí, jejich zvyky a pravidla. Dalším zdrojem čerpání poznatků jsou necivilizované společnosti, které si do dnešní doby uchovaly svůj původní, civilizací neovlivněný ráz. U těchto společností se vývoj v určité fázi zastavil, proto předpokládáme jistou shodu se společnostmi pravěkými.

Zásadní změnu, oproti předešlým vývojovým stupňům našich předků, vidíme u druhu *homo sapiens* především v tom, že se nejedná o tvora pouze biologického. Stává se tvorem společenským, žije ve skupinách spojených patrně pokrevním příbuzenstvím. Jejich společnost byla s největší pravděpodobností společností klanovou. *„Klan sdílí stejný náboženský kult, obývá společné teritorium, má vnitřní i vnější ekonomické vazby, uplatňuje pravidla dovolující a zakazující jisté sňatky. Klany jsou v některých společnostech řízeny radou starších, která může*

*sloužit i jako soud*⁷. Svůj původ odvozovali patrně od mýtického předka.

Obživu si lidé obstarávali pomocí lovu a sběračstvím. První druh obživy zajišťovali muži, druhý ženy. Rozšířená představa muže – lovce, který ochraňuje svou tlupu a vydává se nebojácně lovit divou zvěř, kterou s velkým triumfem předhodí ke zpracování ženě, jež se mezitím stará o potomky či někde sbírá kořínky, by mohla vést k závěru, že hlavní úloha spočívala v těchto dobách právě na mužích. Podobná myšlenka však není potvrzená, mnozí archeologové jsou toho názoru, že kultura v mladší době kamenné byla zprvu postavena na ženských hodnotách⁸, uvažují o možnosti existence matriarchátu⁹. Jednou ze skutečností podporující tuto hypotézu jsou nálezy tzv. „dlouhých domů“. Předpokládá se, že v těchto domech žilo několik rodin dohromady, zřejmě se jednalo o pokrevně spřízněné příbuzné. Role žen v těchto uskupeních byla pravděpodobně velmi důležitá. Fungovalo zde tzv. „skupinové manželství“, nebylo jasné, kdo je otcem kterého dítěte. Je zřejmé, že matky měly k dětem blíže. Váženost ženského postavení ve společnosti dokazují i mnohočetné nálezy tzv. Venuší – malých hliněných sošek s výraznými mateřskými rysy. Posvátný byl ženský princip, který se projevoval zvláště rozením dětí. *Velká matka*¹⁰ byla uctívána jako nejvyšší božstvo.

Neolitická revoluce probíhající kolem roku 800 př. n. l. znamenala změnu v systému společnosti. Lidé se mohli déle usazovat na jednom místě především díky příznivějšímu klimatu. Za obživou již nemuseli cestovat, snažili se hospodářsky využít území v místě sídel. Hlavním zdrojem obživy bylo pěstování plodin. Ženy, díky zkušenostem se sběračstvím, mohly začít s výsevem semen, začaly se pěstovat rostliny, chovat dobytek. Lov měl v té době spíše doplňující význam. Specializací žen bylo tkalcovství, výroba keramiky. Lidé se trvale usadili, obhospodařovali svá území. Z toho vzešly i lepší podmínky pro rozvoj řemesel a obchodu. Postupně začalo docházet u určité skupiny obyvatel k hromadění hmotných věcí, majetek společnost diferencoval. S tím souvisí touha po moci, touha vlastnit další věci a území. Rozvoj vojenství přivádí do popředí kulturu mužskou. Protože se muži

⁷ MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. SLON: Praha, 2003, s. 23

⁸ Tamtéž, s. 24

⁹ matriarchát je společnost, v níž vedoucí úlohu přebírá žena; opakem je patriarchát, kdy hlavní role náleží mužům

¹⁰ jinde nazývána např. jako Matka všech stvoření, Paní vod pozemských, Matka země

dostávají k vedoucímu postavení ve společnosti, je zřejmé, že vedoucí úlohu začínají zastávat i v rodině. Tyto změny ve struktuře společnosti byly začátkem nerovnoprávného postavení žen. Monogamní rodina s patriarchálními znaky se stala standardem na dlouhá staletí.

2.2. Starověk a rodina starých Slovanů

Ve starověkém Řecku v 8. – 7. st. př. n. l. se společnost organizovala do rodů. Jednalo se o komplex rodin, jejichž muži vyvozovali svůj původ ze společného předka. Za svobodné a plnoprávné občany byli pokládáni pouze muži, ženy, děti a otroci tvořily druhou skupinu společnosti. Podřízené postavení zaujímaly ženy i v rodině. Měly na starost chod domácnosti, ostatní věci se jich týkat neměly, vzdělávaly se minimálně. Posláním muže bylo zplození mužského následovníka, který by udržoval rodinný kult. Z tohoto důvodu byli často muži pod hrozbou trestu nuceni ke sňatku, pokud byla poté jejich žena neplodná, rozvod mohl proběhnout bez jakýchkoli formalit.

Slované začali pronikat na naše území okolo 5. století našeho letopočtu. O způsobu jejich života nás mimo archeologii informují zmínky v dochovaných kronikách. Víme tedy, že žili ve vesnicích, či hradištích, obývali malé dřevěné příbytky. Chovali dobytek, prováděli extenzivní zemědělství - obdělávanou půdu střídali po jejím opotřebování. Rodina byla patriarchální. Setkáváme se s tolerováním mnohoženství, které bylo výsadou významných a bohatých mužů. Jako důkaz bývá uváděn *Sámo*, slovanský vůdce, který měl 12 manželek. U východních Slovanů se setkáváme se soužitím jedné ženy s více muži (zejména bratrů s jednou ženou). Je také prokázáno tzv. *snachočerstvo*, sňatek vykonaný a konzumovaný otcem ženicha do synovy dospělosti. Naši předkové panenství od nevěst nevyžadovali, byla by posuzována jako neatraktivní. Po svatbě se však věrnost striktně vyžadovala.

2.3. Středověká rodina

Pozdější křesťanská společnost se stala společností stavovskou. Stavby se od sebe velmi lišily, měly svá specifika ať už v rodinném životě, či životním stylu, platily pro ně i odlišné právní normy. Bez příslušnosti k rodině nacházel člověk místo ve společnosti jen těžko. Opět se tu setkáváme s vázaností na majetek, dědil nejčastěji nejstarší syn. Podobně jako v antické rodině i zde přetrvává výrazné oddělení mužských a ženských rolí.

Musíme si také uvědomit, kdo do tzv. „rodiny“ v tehdejší době patřil. Význam tohoto slova byl jiný, než jak ho chápeme dnes my. Rodinou bylo pojmenovááno takové soužití, které bychom dnes označili pojmem velká „domácnost“. Důležité bylo nejen pokrevní příbuzenství, ale i společné hospodaření. *Rodinu* tvořil pán domu se svojí rodinou a všichni, kdo bydleli pod jeho střechou a podléhali jeho pravomoci, tedy nevlastní děti, příbuzní, čeledí, tovaryši apod.¹¹ Ti všichni dohromady žili a hospodařili, tvořili ekonomickou jednotku. Zároveň podléhali společné autoritě, muži, který byl „hlavou rodiny“. Tento stav přetrvával do 18. století. V té době se začalo mezi pokrevními příbuznými a čeledí rozlišovat.

Nutno od výše zmíněného soužití odlišit mylnou představu „tradiční velké rodiny“. Obraz rozvětvené předindustriální rodiny, kde všichni členové rodiny žili v jednom velkém domě a matky přiváděly na svět kolem 10 a více dětí, jejichž počet rostl v přímé úměře s chudobou rodiny. Sociolog Le Play, který s představou této formy soužití vystoupil, tvrdí, že tato „*plodná, šťastná a soudržná rodina byla rozbita ve Francii revolucí a v celé Evropě pak po ní následujícími válkami, sociálními převraty, industrializací a soumrakem pevných mravních hodnot.*“¹² Podle sociologa Iva Možného (a dalších) však takováto rodina nikdy neexistovala. Teorie o „tradiční velké rodině“ byla v 60. letech 20. st. vyvrácena. Výzkum ze sčítání lidu v Anglii z let 1574 až 1821 dokázal, že tenkrát průměrná domácnost

¹¹ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti*, s. 41

¹² MOŽNÝ, I. *Moderní rodina*, Blok: Brno, 1990, s. 26

tvořila 4,73 osob. Závěr potvrdily i vzorky z jiných evropských zemí. Pozdější průzkum vyvrátil ještě jeden zásadní omyl, a to představu, že více dětí bývalo v nižších vrstvách. Dnes již víme, že tomu bylo právě naopak, u chudších lidí byla vyšší dětská úmrtnost. Počet členů v domácnosti byl uměle redukován i tím, že děti odcházely sloužit k lidem bohatším, a tím zvětšovaly jejich domácnost.¹³

2.4. Přejchod rodiny tradiční k rodině moderní

Společnost devatenáctého století ovlivnila urbanizace a industrializace, změny se dotýkaly téměř každé sféry lidského života. Posun je znatelný i v postavení občanů, tehdejší stavovské uspořádání směřuje k vytvoření občanské společnosti, kde si budou všichni rovni. Revoluce bojující za rovnoprávnost nemohly vynechat otázku týkající se občanských práv žen. Proces emancipace žen začal sice mnohem dříve, koncem 18. století je však již pro širší veřejnost oficiálně předložen v Paříži spis *Práva ženy a občanky*, volající po rovnosti žen a mužů.

Od této chvíle se patriarchální rodina začíná rozpadat. Široká rodina schopna zabezpečit všechny členy postupně zaniká. V životě lidí dochází k oddělení privátní a veřejné sféry, tím i k přerodu vžitých tradičních rolí. Rodinný život je oddělen od pracovních aktivit, pracoviště je z domu přesunuto do továren. Muž se stává dominantní ve sféře veřejné, ženám náleží sféra soukromá, zůstávají podrobeny mužům. Co se sňatků týče, oproti minulým stoletím je důležitým hlediskem souhlas a sympatie obou nastávajících. Souhlas rodičů se zvolna proměňuje v pouhou formalitu. Po svatbě byl pánem domu muž. Odpovídal za manželku, kterou měl povinnost živit, šatit a poskytnout jí přístřeší. Manželka mu vytvářela zázemí, v němž by si po náročné práci odpočinul.¹⁴

Především kvůli potřebě většího finančního zajištění začínají postupně pracovat v továrnách i ženy. Nutno říci, že už tehdy bylo jejich postavení a ohodnocení v zaměstnání horší, než jaké zaujímali muži. Domácí práce se pro ženy staly přítěží, na trhu práce nepředstavovaly žádnou hodnotu. Na druhé straně muž přestává být jediným živitelem rodiny, čímž jeho prestižní postavení v rodině

¹³ Tamtéž, s. 27

¹⁴ LENDEROVÁ, M. *Z dějin české každodennosti* Karolinum: Praha, 2009, s. 156

upadá.

V rámci rodiny můžeme na konci 19. století můžeme rozpoznat dva rysy, které charakterizují její proměnu – *privatizace* a *socializace*. Více se zdůrazňuje kvalita mezilidských vztahů uvnitř rodiny, zároveň do chodu rodiny stále více zasahuje stát,¹⁵ který postupně přebírá některé tradiční funkce rodiny (např. ekonomickou, výchovnou).

2.5. Rodina moderní a postmoderní

Dějiny současné rodiny sociologové rozdělují do dvou období. Prvním z nich je doba rodiny *moderní*, trvající zhruba do 60. let 20. století, poté následuje rodina *postmoderní*.

Vyčleňováním veřejného a soukromého se rodina stává místem, ve kterém si její členové chrání vlastní individualitu. Bývá charakterizována jako rodina „vztahová“, lidé mají větší touhu trávit čas spolu, velkou roli hrají mezilidské vztahy. Jako forma soužití převládá rodina nukleární, tvořena manželským párem a jejich dětmi. Model, kdy muž vydělává peníze a žena se stará o domácnost, je vnímán za správný a přirozený.

Přechod moderní rodiny k postmoderní bývá charakterizována změnou v chápání významu vztahů. Mezilidské vztahy jsou hodnotné z toho důvodu, že přinášejí uspokojení každému členu rodiny. V dnešní době je ale prioritou být šťasten a spokojen sám za sebe. Sňatek dnes již není prioritou, důležitější pro partnery je míra svobody a spokojenosti ve vztahu. V důsledku seberealizace a potřeby finančního zajištění dochází k odkládání rodičovství. S tím souvisí i nízká míra porodnosti, plánování dítěte ve vyšším věku. Dnešní společnost charakterizuje nestálost v partnerském životě a vysoká míra rozvodovosti. Oproti nukleární formě rodiny, jsou častěji preferována partnerská soužití, děti se často rodí nesezdaným pářům, po rozchodu vychovává dítě matka sama, případně spolu s dalším druhem, nebiologickým rodičem.

¹⁵ SINGLY, F. *Sociologie současné rodiny*. Portál: Praha, 1999, s. 9

2.6. Proměna rodinných rolí během chodu dějin

Rodina prošla v průběhu historie mnohými změnami, které zásadním způsobem ovlivnily i dělbou rolí uvnitř ní. Následující tabulka je uvedena pro shrnutí a zpřehlednění základních rysů této dlouhodobé transformace.

Tabulka 1 Základní charakteristiky rodiny tradiční, moderní a postmoderní

	TRADIČNÍ	MODERNÍ	POSTMODERNÍ
Struktura	široká, vícegenerační	nukleární, manželská	variabilní, individualizovaná
Základní kapitál	ekonomický	ekonomický, sociální, kulturní	sociální, kulturní
Legitimizace	sex, děti	děti	nelegitimizuje
Role	komplementární, hierarchizované	segregované, komplementární	individualizované
Funkce	univerzální	pečovatelské, statusotvorné, citové	citové
Autorita	otec	otec-matka, funkčně segregované	individualizovaná, slabá
Reprezentace diskursu	náboženský, církevní	občanský	masmediální
Mezigenerační přínos	patrilinéární, autoritativní	demokratický, smíšený	slabý

Zdroj: MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*, SLON: Praha, 2011, s. 23

K jakým změnám tedy došlo v postavení muže a ženy v rodině? V *tradiční společnosti* byly sociální role komplementární, vzájemně se doplňovaly tak, aby rodina byla schopna přežít. Partneři byli na sobě velmi závislí - žena na muži z hlediska finančního zajištění, oplácela mu to zajištěním jeho základních existenčních potřeb. Vzhledem k tomu, že jeden druhého potřebovali, byl jejich vztah chápán jako rovnocenný. Muž symbolizoval autoritu a moc, měl v rodině hlavní slovo. Byl živitelem rodiny, zastupoval ženu a děti před zákonem. Jeho pozice určovala sociální status a prestiž rodiny, reprezentoval ji navenek. Byl zodpovědný za budoucnost dětí, rozhodoval o volbě studia, povolání, schvaloval a domlouval sňatek, rozhodoval o dědici. Žena byla muži podřízena, mohla být snadno nahrazena (chůvou, novou manželkou apod.). Zastávala roli matky a manželky.

V *rodině moderní* se začíná projevovat změna v hodnocení sociálních rolí. Hlavním úkolem mužů je i nadále ekonomické zajištění rodiny, zůstává orientován na sféru veřejnou. Stává se ale zástupným členem rodiny. Role otce ustupuje do pozadí, mnohdy je zcela nahrazen ženou. Kvůli časté nepřítomnosti v rodině (kvůli práci, rozvodu...) je zbaven části autority a pravomocí. Z podřízené ženy se postupně stává žena soběstačná, často vede domácnost sama, je zodpovědná za výchovu dětí a vedení domácnosti. Zastává roli matky, manželky, pečovatelky, zaměstnané ženy, čímž se stává se přetíženou. Přesto je přínos ženy vnímán jako méněcenný, v závislosti s degradací pojetí domácích prací.

3. Ženská emancipace

Jak jsme viděli v předchozí kapitole, vývoj rodiny v průběhu historie sebou přinesl nerovné postavení žen a mužů. Je logické, že se ženy postupem času začaly dožadovat větších práv a možností na sebeprosazení. Ve společnosti se postupně začíná vymezovat otázka *ženské emancipace*, což zjednodušeně můžeme definovat jako boj o zrovnoprávnění žen.

Spolu s *emancipací* se prolíná pojem *feminismus*. Bývá charakterizován jako hnutí usilující o dosažení sociální, politické a ekonomické rovnosti žen s muži. Často je chápán i jako „*ideologická platforma hnutí žen se specifickým politickým zaměřením*.“¹⁶

Již na konci 18. století, v době Velké francouzské revoluce, se začínají objevovat požadavky usilující o zrovnoprávnění žen. V historickém kontextu mělo toto úsilí shodné znaky po celém světě – nejprve zde byl požadavek možnosti vyššího vzdělání pro ženy, postupně se vymezovaly nároky na získávání práv politických. Toto období označováno jako *první vlna feminismu* sahá do poloviny 20. století. Přestože legislativně jsou práva žen uznána, stále se setkáváme s generovou nerovností, v této souvislosti přichází *druhá vlna feminismu*. Hlavním směrem bádání se v současné době stává pátrání po původu genderové nerovnosti ve společnosti, dochází k pozorování a srovnávání odlišných kultur. Pozornost byla zaměřena také na otázku socializace v dětství a formování genderové identity. Dnešní feministky se zabývají i úvahami o ženských stereotypech v médiích, umění apod.

3.1. Ženská emancipace v českých zemích 19. století

Počátky emancipačního hnutí jsou v českých zemích spojeny s obdobím národního obrození. Uvědomělé úsilí o rozvoj národa bylo později protkáno požadavky na zlepšení postavení ženy. Významným rysem typickým pro české

¹⁶ *Společnost žen a mužů z aspektu gender*, s. 11

hnutí byla ženská solidarita. Ženy zakládaly dobročinné spolky, aby získaly materiální či finanční prostředky na pomoc chudým dětem a ženám. Jedním takovým byl *Spolek sv. Ludmily*, založený v roce 1851, zaměřoval se především na chudé vdovy s dětmi. Jeho členkou byla například Marie Riegrová, žena Františka Ladislava Riegra, dcera Františka Palackého. Náplní veřejného působení městských žen (pohybujících se většinou v blízkosti vzdělaných, veřejně činných mužů) se stalo poskytování péče dívkám, kterým vlastní rodina v tomto směru nepomáhala. Snažily se jim poskytnout pomoc při výběru povolání, vychovávaly je, jak správně vést domácnost a podobně. Kromě těchto „charitativních“ spolků vznikaly i sdružení pěvecké, tělovýchovné. Kromě zdokonalování se v daných činnostech si za cíl kladly „*mysl a společenskou vzdělanost povzbudit a rozšiřovati, a síly spolku v podporování dobročinných účelů soustřediti.*“¹⁷ Co ženy motivovalo se takto veřejně sdružovat? Byla to hlavně touha moci se podílet na veřejném dění, nebýt jen v roli hospodyně v domácnosti, chtěly vykonávat záslužnou práci prospěšnou celé společnosti. Do politických spolků jim byl v té době přístup zakázán, proto hledaly alternativní možnosti, kde by se mohly uplatnit, vytvořit si vlastní okruh působnosti.

Cílem emancipačního hnutí se postupně stalo otevření ženám větších možností ve vzdělávání, aby si mohly zvyšovat kvalifikaci pro vykonávání povolání. Jedny z hlavních iniciátorek byly spisovatelky, ženy uvědomující si důležitost vzdělání. Patřila mezi ně např. Karolína Světlá, Teréza Nováková, Eliška Krásnohorská.

„*Už jen představa, že se ženě upírá blaho, zprostředkované člověku dosažitelným možným poznáním v oblasti vědy, techniky či umění, začala u mnohých žen druhé poloviny 19. století budit pocity nenapravitelné společenské křivdy.*“¹⁸ Zprávy o prvních absolventkách světových univerzit¹⁹, které se do Čech dostaly, byly vnímány jako veliký převrat ve společenském uplatnění žen.

Neznamená to, že by ženy do té doby neměly ke vzdělání přístup vůbec.

¹⁷ HORSKÁ, P. *Naše prababičky feministky*. NLN: Praha, 1999, s. 69

¹⁸ Tamtéž, s. 80

¹⁹ První žena absolvovala univerzitu v USA již ve 40. letech 19. století, v 60. letech v Paříži a Zurichu.

Nedostávalo se jim však při studování stejných podmínek a ocenění jako mužům. Jednalo-li se o muže i z nejnižší společenské vrstvy, byla u něj po dosažení vyššího vzdělání sociální mobilita směrem vzhůru možná, postoupil v hierarchii stavovské společnosti mezi privilegované bohatstvím, či rodem. U žen to tak dříve nefungovalo. Jestliže ženy získaly vysokoškolský titul na některé ze zahraničních univerzit, které jim studium umožňovaly, poté co se snažily vzdělání uplatnit, střetávaly se s mužskou soupeřivostí a nesouhlasem. Spisovatelka Karolína Světlá se svěřuje v dopise z roku 1889 Tereze Novákové: „*Mnozí pánové světa zuří ještě více proti Výrobnímu spolku²⁰ než jindy, co si troufl vyzvat Beyerovou, aby se snažila domoci se dovolení lékařské praxe pro Prahu. Někteří páni doktoři dříve velmi horlivě mě pozdravující jdou teď kolem mne, jako by mě neznaly.*“²¹

Světlá si také uvědomovala, že tehdejší nabídka možností vzdělání a následného uplatnění pro dívky byla nedostačující. „*Což nebude již co nevidět více učitelek než žáček, více šiček než oděvu potřebných?*“²² Vzdělání učitelky základní školy bylo totiž u nás v té době nejvyšším možným vzděláním. Roku 1871 byl zásluhou Světlé založen *Ženský výrobní spolek*. Za úkol se spolek vytyčil zřizování nových škol, dále pomáhal ženám při hledání práce, některé z nich zaměstnával a jejich výrobky prodával.

Velkým úspěchem snahy ženských spolků o vyřešení nedostatečných možností vzdělávání žen bylo roku 1890 otevření prvního dívčího gymnázia ve střední Evropě - *Minevry*. O jeho založení se zasloužila především Eliška Krásnohorská. Přestože začátky studia na gymnáziu nebyly jednoduché, jeho absolventky se na univerzity mohly dostat ještě před koncem století. Nutno říci, že úsilí o zpřístupnění vysokých škol ženám trvalo dlouhých 7 let. Roku 1897 bylo ženám umožněno studium na fakultě filosofické a o tři roky později také studium farmacie a medicíny.

Pražské politické deníky psaly od druhé poloviny 19. století o světových ženských hnutích téměř denně. Nosnou tematikou pro novinové články byly také módní výstřelky emancipistek. Radikální představitelky tohoto hnutí prosazovaly

²⁰ *Ženský výrobní spolek český* byl Karolínou Světlou založen v roce 1871. Jeho cílem bylo vzdělávání a vedení žen k samostatné výdělečné činnosti.

²¹ Tamtéž, s. 98

²² Tamtéž

omezení ženských prvků i v oděvu. Kalhotové sukně, jež ženy s oblibou nosily, a které při chůzi připomínaly pánské kalhoty, vzbuzovaly pobouření ostatních. Později ženy zahrnuly do svého šatníku i pánské kalhoty. Přihlížející na jejich nositelky pokřikovali, často byl přivolán strážník. V nás již představa podobného rozhořčení vyvolává úsměv, v tehdejší společnosti však pánské kalhoty symbolizovaly mnohem víc. Byly vnímány jako atribut maskulinity. Urážkou bylo říci o muži, že chodí „bez kalhot“. Právě toto „bez“ vyjadřovalo ženskou submisivitu, proto je z tohoto úhlu pohledu jasné, proč nošení kalhot ženami vyvolávalo tolik pobouření.

Brzy však svět pohltila první světová válka, nastaly zlé časy, lidé měli jiné starosti. Proto po válce nebudily chlapecké účesy žen či krátké sukně tolik pozornosti, vše jakoby zapadlo do ruchu poválečných změn.

3.2. České emancipační hnutí ve 20. století

Jedním z čelních představitelů boje za „vyřešení ženské otázky“, na přelomu 19. a 20. století, byl Tomáš G. Masaryk. Často se během svých přednášek vyjadřoval k otázce postavení žen v rodině a na veřejnosti. Byl toho názoru, že ženy mají nárok na vzdělání, jejich postavení ve společnosti by mělo být rovnoprávné. Byl přesvědčen, že „*muž a žena jsou si rovni, není otázky ženské, jako není otázky mužské: existuje otázka společnosti.*“²³ Velkou inspirací pro něj byla jeho manželka Charlotta G. Masaryková. Také ona se zasadila o rozšíření otázky ženské emancipace do podvědomí společnosti. V roce 1890 přeložila do češtiny spis *O poddanství žen* od Johna Stuarta Milla, kultovní knihu liberálního emancipačního hnutí. Mill přirovnával podřízené postavení žen k situaci otroků a upozorňoval na to, že takovéto poddanství je nedůstojné i pro muže.

Zpřístupnění stejného vzdělání pro ženy i muže přineslo další požadavky, především volání po stejných právech občanských. Ženy se začaly aktivně hlásit o svá politická práva, především pak usilovaly o všeobecné volební právo. Důsledkem toho vznikl roku 1905 *Výbor pro volební právo žen*.

²³ *Společnost žen a mužů z aspektu gender*, s. 45

Postupně začaly ženy pronikat do profesí, které byly dříve určeny výhradně mužům. Tato uplatnění však nebyla samozřejmostí, o pozice musely stále velmi usilovat, nehledě na nepříznivou ekonomickou situaci. Mzdy měly nižší, propouštění ze zaměstnání, kvůli hospodářské krizi, se týkalo také převážně žen. Rovnoprávnost přijatá do Ústavy roku 1920 se nestala skutečností, ale opět programem. Dosavadní ženské spolky, usilující o šíření rovnoprávnosti žen v praxi, se shodly na potřebě existence jedné centrální organizace, která by je všechny spojovala. Roku 1923 vzniká v Praze *Ženská národní rada*, jejíž zakladatelkou byla Františka Plamínková. Podle stanov měla rada „*uvést v životní praxi rovnoprávnost žen zaručenou ústavou, zabezpečit ji a působit, aby organizace a činnost všech orgánů veřejných brala spravedlivý zřetel na mateřský úkol ženin.*“²⁴ Plamínková se stala nejvýznamnější představitelkou ženského hnutí v Československu. Byla členkou mnoha spolků, např. *Ženského klubu českého, Výboru pro volební práva žen*. Roku 1925 byla zvolena do senátu, uplatňovala se i v mezinárodních sdruženích. Reprezentovala typ českého feminismu, který stavěl muže a ženy na stejnou úroveň, kladl důraz na jejich vzájemnou spolupráci a úctu, nebyl proti mužům zaměřen negativně.

Období 1. republiky se stalo zlatým věkem českého feminismu. Ženy se začínaly uplatňovat v lépe placených pozicích, zároveň měly více volného času na kulturní vyžití, navštěvovaly různé spolky, cestovaly, sportovaly. Bylo jim povoleno studium na všech vysokých školách, získaly volební právo (oficiálně roku 1920), postupně se zapojovaly do veřejné politiky. Brzy však nastalo období tzv. druhé republiky. Žena byla opět vrácena do rodiny, právo na vlastní zaměstnání bylo redukováno. Důvodem byla mimo jiné i nutnost nalezení pracovních míst pro muže přicházejících ze zabraného pohraničí. V tomto období se aktivita *Ženské národní rady* zaměřovala proti nastupujícímu hitlerovskému režimu. Spolek se různými akcemi snažil varovat celý svět před nastupujícím nebezpečím. Plamínková adresovala v září 1938 Adolfu Hitlerovi otevřený dopis, ve kterém protestovala proti útokům na Československo. Během heydrichiády byla kvůli své činnosti zatčena a 30. 6. 1942 gestapem v Terezíně zastřelena.²⁵ Členky *Ženské národní rady*, které byla poté rozpuštěna, pracovaly dále v ilegilitě. Jejich hlavním

²⁴ *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. s. 47

²⁵ *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. s. 48

cílem bylo vytvoření programu budoucí organizace, jež, jak doufaly, měla začít fungovat v novém státě. Dle očekávání byla roku 1945 ustanovena *Rada československých žen*, funkci předsedkyně zastávala JUDr. Milada Horáková. Organizace působila do roku 1948, po nástupu komunistů k moci byla její činnost zastavena. Stejně jako dříve Plamínková byla i Horáková kvůli boji za demokracii pro totalitní režim hrozbou. 27. 6. 1950 byla po smyšleném politickém procesu popravena.

Po komunistickém převratu došlo k potlačení všech nezávislých feministických hnutí. Byla povolena pouze jedna organizace – *Československý svaz žen*, jež se však stala, jako většina státem utvořených a povolených organizací, pouze nástrojem komunistické propagandy. Během komunistického režimu byla přerušena kontinuita s myšlenkami autentického ženského hnutí předcházejících období, které vymizely z podvědomí společnosti.²⁶ Feminismus byl odmítán jako „*idealistická filozofie, která má zmást ženy a má oslabit společný boj mužů a žen za vítězství dělnické třídy a socialismu.*“²⁷ Návaznost s bohatou českou feministickou tradicí byla přerušena a doposud nebyla zatím obnovena. I proto je v dnešní době na feministická hnutí nazíráno s předsudky, jsou vnímána spíše negativně.

V západních státech se feminismus vyvíjel i nadále. První vlna přešla v druhou v 60. letech. Vznikaly nové feministické teorie, začal se užívat pojem *gender*, na univerzitách začala probíhat výuka genderových studií, které se zabývají postavením muže a ženy v souvislostech s problémy celé společnosti.

²⁶ *Společnost žen a mužů z aspektu gender*. s. 49

²⁷ Tamtéž, s. 11

4. Zaměstnaná žena

Během emancipačního hnutí došlo ke změně v sebepojetí žen. Už nechtěly zastávat roli pouhé hospodyně, začaly se vzdělávat, postupně se uplatňovat na trhu práce.

4.1. Zaměstnaná žena v 19. století

V Riegrově naučném slovníku z roku 1873 se pod heslem „Žena“ dočítáme následující: *„u nás se společnost nikterak nezdráhá stavěti pohlaví ženské v nejnižších pracích na roveň pohlaví mužskému, zato však je tím spíše obmezuje u vyšších vzdělání a u vyhledávání samostatného chleba živnostmi vyššími, než jsou nejhrubší práce nádenické.“*²⁸ Z tohoto úryvku je postavení tehdejších zaměstnaných žen velmi zřetelné. Možnost vyššího vzdělání a kvalifikace byla nedostačující, ženám byla určena především na manuální práce.

V roce 1880 z 11 miliónů žen žijících v Předlitavsku (západní část tehdejší habsburské monarchie) žilo 60% žen v rodinách bez vlastního výdělků, 30% se živilo jako dělnice, nádenice či služky, zbylých 10% mělo nejrozmanitější příjmy jako bohaté rentiérky a samostatné majitelky živností, spadaly sem ale i žebračky odkázané na milodary a veřejné podpory.²⁹ Je očividné, že ženy pracovaly převážně v odvětvích nevyžadujících vyšší kvalifikaci.

²⁸ HORSKÁ, P. Naše prababičky feministky. NLN: Praha, 1999, s. 75

²⁹ Tamtéž

Tabulka 2 Rozložení uplatnění 10 000 výdělečných žen

Druh výdělečné činnosti	Počet žen
dělnice v zemědělství	4520
dělnice v průmyslu, řemesle a hornictví	1900
služky v městských domácnostech	1409
majitelky zemědělských usedlostí	1363
majitelky průmyslových živností	167
samostatné obchodnice	102
dělnice v obchodním sektoru	61
úřednice, dílovedoucí	50
učitelky, vychovatelky veřejných ústavů a škol	33
zdravotnické povolání	30
duchovní	18
umělkyně, spisovatelky, redaktorky	7

Zdroj: HORSKÁ, P. Naše prababičky feministky. NLN: Praha, 1999, s. 75

Mezi ženami, které byly v této statistice označeny jako vdané, převažovaly ty bez vlastního výdělků, žijící v domácnosti v závislosti na muži. Z žen, které se realizovaly ve svobodných povoláních, byla provdána sotva třetina, stejně tak práci služek vykonávaly převážně ženy svobodné.

Pracující ženy se nejvíce uplatňovaly jako dělnice v zemědělském, následně v průmyslovém odvětví. Panovala všeobecná představa, že ženy zaměstnané v zemědělství mohou obstarat domácnost lépe než ty zaměstnané v továrnách. Uplatňovaly se většinou jen při sezónních pracích, byly najímány např. na velkostatech. Chod vesnice byl prací na polích sjednocen, proto nebylo tak nápadné, když měla žena kvůli sezónním pracím méně času na domácnost. V zimě, kdy patřila do skupiny sezónně nezaměstnaných, mohla věnovat rodině více péče. Celkově lze ale říct, že ženy začínají pociťovat konflikt práce s rolí v domácnosti. Z továren se ženy během dne vzdálit nemohly, pracovní doba byla dlouhá, cesta do práce a z práce také mnohdy zabrala několik hodin. Začala se u nich projevovat

dvojitá zatíženost - z práce v zaměstnání a následné práce v domácnosti, byly pod větším tlakem okolí.

Postupně se ženám díky vyšší kvalifikaci, související s možností vyššího vzdělání, postupně otvíraly nové možnosti uplatnění na trhu práce. Na přelomu 19. a 20. století už žena nemusela nutně být „vykořisťovanou“ kapitalisty nebo zcela závislou na rodině. Mohla být ženou studovanou, respektovanou veřejným míněním, oceňovanou jako samostatná osobnost.

4.2. Zaměstnaná žena ve 20. století

K problematice zaměstnanosti žen³⁰ byly v první polovině 20. století formulovány tyto postoje³¹:

1. Konzervativní stanovisko zastává názor, že vdané ženy, především pak ženy s dětmi, by pracovat v zaměstnání neměly. Měly by zůstat doma, starat se o rodinu a domácnost. Muži v roli živitele mají za úkol rodinu finančně zabezpečit, i proto je nevhodné, aby žena muži na trhu práce konkurovala.

Konzervativní postoj se odráží i v pohledu na výchovu dětí. Děvčata v rodině během dospívání zůstávají, pomáhají matce v chodu domácnosti, dokud se sami nevdají. Oproti tomu chlapci jsou vedeni k samostatnosti, očekává se od nich úspěch v zaměstnání, schopnost založit novou rodinu, postarat se o ženu a děti.

V dnešní době toto stanovisko již žádné zastánce prakticky nemá.

2. Neokonzervativní stanovisko uznává pouze zaměstnanost bezdětných žen. V praxi to funguje tak, že žena získá kvalifikaci v určitém odvětví, věnuje se práci, a to i po svatbě, do doby než otěhotní. Po porodu zaměstnání opouští a zůstává v domácnosti tak dlouho, dokud děti její péči potřebují. Poté se opět vrací do zaměstnání.

Předpokládaná doba nutnosti intenzivní péče o dítě se různí, podle toho posuzujeme, nakolik je toto stanovisko neo – a nakolik konzervativní. Zastánci konzervativnější části tohoto směru poukazují i na rozsáhlou mezigenerační

³⁰ jedná se o vdané ženy s dětmi

³¹ MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. SLON: Praha, 2008, s. 178-179

zodpovědnost. Matka by se zaměstnání měla vzdát nejen kvůli péči o své děti, samozřejmostí je zde i převzetí určité péče o vnoučata, je-li třeba. Počítá se i s tím, že se případně postará o své či manželovi rodiče, pokud pomoc potřebují. Tyto všechny nastíněné situace tak mohou velmi zkrátit druhou fázi jejího zaměstnání.

3. *Egalitární přístup* poukazuje na to, že během období, kdy je žena doma a stará se o děti, dochází k znehodnocení její pozice na trhu práce. „*Zejména pokud je mateřská fáze delší, žena kvalifikovanější a rozvoj oboru jejího zaměstnání dynamičtější, ztratí výpadkem z profese kontakt s jeho dynamikou a je de facto odsouzena k méně kvalifikované práci v oboru, pokud z něho nevypadne úplně.*“³² I v případě, že žena svou kvalifikaci obnoví, soubor se stejně schopnými muži o lepší místo zpravidla prohrává, „ztracená“ léta, která věnovala výchově dětí, jsou znatelná.

Hromadně začínají ženy opouštět domácnost a věnovat se své profesi koncem 50. let. Souviselo to i s politickým ovzduším, které u nás po únorovém převratu v roce 1948 zavládlo. Komunisté byli připraveni v expanzi pokračovat, zavést sovětský socialismus i v jiných státech, bylo potřeba vybudovat velmi silný stát. S potřebami budovaného průmyslu souvisela i nutnost zvýšení počtu pracujících lidí. Zaměstnanost žen prudce vzrostla, začaly obsazovat nižší pozice zejména v průmyslu a zemědělství. Nezbytnost jejich pracovního nasazení byla ženám podána jako cesta k jejich emancipaci, dosažení tolik požadované rovnosti. Vyskytla se otázka, kdo převezme starost o děti v čase, kdy jejich matky budou v zaměstnání. Stát tedy začal s hromadnou výstavbou sítě jeslí a školek, instituce se ujímaly dětí od 3 měsíců, tedy v době, kdy matkám tehdejší mateřská dovolená končila. Brzy se ovšem ukázal tento systém pro stát ekonomicky nevýhodný. Matky často kvůli onemocnění dětí chyběly v zaměstnání a náklady pro jedno dítě v jeslích se ukázaly být vyšší, než dosahovala kapitalizovatelná nadhodnota z práce zaměstnané ženy.³³ Zároveň byl ale dříve plat mužů snížen natolik, že pro fungování rodiny byly nutné příjmy obou rodičů. Kompromis byl nalezen

³² Tamtéž, s. 179

³³ Tamtéž, s. 181

v prodlužující se mateřské dovolené. V polovině 60. let se začal opět podporovat program hlásající nepostradatelnost matky pro správný vývoj malého dítěte. Zatímco v naší zemi byl egalitární model postupně opouštěn, „na Západě nastupovala první generace žen odhodlaná ho prosadit, a mnohé měly náš model péče a postavení ženy u nás za vzor.“³⁴

Postupně se ženy začínají více uplatňovat ve službách a administrativní sféře, pracují sice stále za nízký plat, zato ale v pohodlnějším prostředí. Mají možnost zlepšit svůj sociální status. V letech 70. více než kdy předtím nastupuje na trh práce generace žen se středoškolským či vysokoškolským vzděláním, uplatňujících se na pozicích odpovídajících jejich dosažené kvalifikaci.³⁵ Během následujících desetiletí obsazují ženy rezort školství, zdravotnictví a peněžnictví, začínají podnikat. V rozpětí jejich pracovního uplatnění vidíme kvalitativní změny. Zatímco v letech padesátých převažují ženy pracující manuálně, o padesát let později dominují ve službách a terciéru. Každá generace pracujících žen se odlišila od té předešlé, ženy zvyšovaly svou vzdělanost a kvalifikaci, přizpůsobily pracovní prostor svým požadavkům a téměř se vymanily z patriarchálních rodinných struktur.³⁶

4.3. Zaměstnaná žena v současnosti

Model dvoupříjmové rodiny se postupně stal v zemích našeho kulturního okruhu univerzálním. Především socialistický vývoj v naší zemi stál za odklonem od představy, že jediným živitelem rodiny má být muž. V současné vysoké zaměstnanosti žen se odráží potřeba dvou příjmů v rodině, i potřeba sebepojetí žen jako spoluživitele. Status ženy v domácnosti není totiž společností tolik uznáván, jako status pracující ženy. Je to jeden z důvodů, proč se ženy svého zaměstnání vzdát nechtějí. Vstup na trh práce představuje významnou změnu v životě, která má stratifikační a sociálně integrativní funkci.³⁷ Vlastní profesní kariéra nabývá pro

³⁴ Tamtéž, s. 181

³⁵ MAŘÍKOVÁ, H. *Proměny současné české rodiny*. SLON: Praha, 2000, s. 85

³⁶ Tamtéž, s. 88

³⁷ KRÍŽKOVÁ, A.; a kol. *Pracovní dráhy žen*. SLON: Praha, 2011, s. 216

ženy stejně důležitého významu, jako kariéra pro muže. Kromě většího příjmu do rodinného rozpočtu a pocitu finanční nezávislosti přináší práce ženám důležitý sociální kontakt s ostatními spolupracovníky, v zaměstnání dochází k využití dosaženého vzdělání, a tím i k pocitu seberealizace a užitečnosti. Ženin příjem je nutnou součástí rodinného rozpočtu, nemá pouze doplňkový charakter.

V současné době je 56,8%³⁸ žen zaměstnaných.

Volba pracovní dráhy žen je spojována s naplňováním genderové role, v důsledku toho je i český trh segregován podle pohlaví. Ženy převládají ve službách, školství, zdravotnictví. Často se rozhodují pro takové zaměstnání, které jim v budoucnosti umožní kombinovat práci s rolí mateřství. Střetnutí těchto dvou rolí (pracovní a rodinné) se později stává hlavním konfliktním momentem pro úspěšnou participaci na trhu práce. K vnímanému rozporu přispívá i nastavení současné české sociální politiky, je zdůrazňován ideál mateřství, a tím se tlak na ženy, ve smyslu nutnosti zvolit si kombinaci rolí zaměstnance s rolí matky, zvyšuje.³⁹

Pro současnou ženu představuje práce stejně důležitou složku života, jako její rodina, i když právě rodinná zátěž bývá považována za hlavní překážku lepšího pracovního uplatnění.⁴⁰ Na trhu práce se ženy setkávají s několika druhy diskriminace. Patří sem například genderová segregace, znevýhodňování v platovém ohodnocení, diskriminace mateřství, odmítání zaměstnávat mladé matky. V době, kdy je o jednu pracovní pozici více zájemců, volí zaměstnavatelé logicky toho, kdo je bez závazků a představuje pro zaměstnavatele větší jistotu a oddanost. Práce žen je podhodnocována, jsou směřovány do určitých oborů a pozic.

A jak se k zaměstnanosti žen staví společnost? Z průzkumu mínění (tabulka č.5) vyplývá, že postoj k této otázce se vyvíjí v souvislosti s rodinným cyklem. Svobodné ženy přikládají kariéře největší význam. V období, kdy mají rodinu, si uvědomují, že pobyt v domácnosti může jejich pracovní dráze uškodit. Po odchodu dětí význam vzdělání a dobrého pracovního uplatnění roste. S otázkou, zda může

³⁸ Jedná se o ženy ve věku 15-64 let, *Český statistický úřad*

³⁹ Tamtéž, s. 73

⁴⁰ HAŠKOVÁ, H. *Rovné příležitosti žen a mužů při sladování práce a rodiny*. SOÚ: Praha, 2003, s. 5

pracovní kariéra ženy nějakým způsobem ohrozit dítě, souhlasí spíše muži. Je z toho patrné, že muži stále zastávají představu o tradičním rozdělení rolí, kdy se o finanční zajištění rodiny má postarat muž a žena se má spíše věnovat dětem. Není tedy překvapující, že k otázce, zda by rodičovská dovolená měla být využívána oběma partnery, se muži staví s jistým ostychem.

5. Dělbá rolí v domácím prostředí

Rozdělení mužských a ženských rolí se nejvíce projevuje ve dvou oblastech: na pracovním trhu a v domácnosti. Od žen se očekává, že naplní svou mateřskou roli, oddají se rodině. Na druhé straně je ale pro dnešní ženy představuje zaměstnání něco, čeho se rozhodně vzdát nechce. To ji staví do pozice nutnosti volit mezi tím či oním, pociťuje společenský tlak. Intenzivní péče o domácnost je v konfliktu s budováním vlastní kariéry.

Co se chodu domácnosti týče, zastává většina české populace názor, že rozdělení rodinných rolí podle tradičního vzorce je pro fungování rodiny ideální. Muž by se měl postarat o finanční zajištění rodiny, odpovědnost za běh domácnosti a péče o její členy je stereotypně připisována ženám.

5.1. Význam rodinného cyklu na rozdělení rolí

Během rodinného cyklu dochází k nepřetržitému předávání přesně stanovených rolí, k udržení tradic a stereotypů. Role jsou rozděleny podle udržovaného generového schématu mužských a ženských vlastností a možností. Přebírají ti členové rodiny, kteří jsou k výkonu daných rolí určeni, v rodinách jsou jasně stanoveny jejich kompetence a odpovědnosti. Obecně řečeno, odpovědnost za sféru soukromou, za chod rodiny je přisouzena ženě, muži je přisouzena sféra veřejná. Toto rozdělení však prochází změnami ve dvou rovinách. Zprvė se celospolečensky mění pohled na stereotypní obsah ženské a mužské role, jejich samotné uspořádání se především mění i během rodinného cyklu.

Dnešní rodiny, přestože v průběhu dochází k různým odchýlkám, mají základní rámec rodinného cyklu takřka totožný. Základními body jsou – osamostatnění se od orientační rodiny, sňatek, narození prvního dítěte, mladší školní věk dítěte, odchod dětí z domu, tzv. fáze „opuštěného hnízda“, přechod do seniorského věku. Tyto charakteristiky představují předěly mezi jednotlivými etapami.

V současné době pozorujeme u jednotlivých životních etap odlišné načasování, oproti letům minulým, kdy docházelo k jejich hromadění během krátkého časového rozmezí. Dnes se tyto tendence rozvolňují, počátek každé nové etapy se posouvá do vyššího věku nebo nenastává. Příkladem je pokles množství uzavřených sňatků, lidé se častěji rozhodují pro soužití v nesezdaném partnerství. Důsledkem toho je vysoký podíl dětí narozených v manželství, přičemž často dochází k následnému rozchodu a o dítě se pak stará pouze jeden rodič. Dalším typickým jevem v dnešní společnosti je vysoká míra rozvodovosti.

V moderní době se životní cyklus proměňuje zejména ve spojitosti s procesem individualizace, změnami genderových rolí a s rostoucí orientací na výkon a vzdělání.⁴¹ Je zřejmé, že působí řešení, jak zorganizovat dohromady rodinu a zaměstnání, ovlivňuje proměnlivost životní a rodinné situace jedince. Představy, jak by rodina měla v určitých fázích fungovat, se tak velmi často liší od skutečnosti.

Tabulka 3 Změny hodnotového systému v průběhu rodinného cyklu (podíl odpovědí „nejvíc důležité“ v %)

	Svobodní	Mladá rodina	Rodina se školními dětmi	Rodina po odchodu dětí
Žít pro rodinu a děti	27	43	48	37
Mít práci, která mě baví	41	29	29	26
Mít dobře placenou práci	38	34	30	28
Mít hodně peněz a dobře si žít	28	25	18	20
Mít co nejvyšší vzdělání	20	9	13	15

Zdroj: STEM a VÚPSV, empirické sondy 2006⁴²

To, v jaké fázi životního cyklu se člověk nachází na velký vliv na jeho hodnotovou orientaci. Zaměstnání je bezesporu prostorem pro seberealizaci, přináší potřebné finanční zajištění, může lidem zajistit vyšší sociální status. Z výzkumu však vyplývá, že první místo v hodnotovém žebříčku zabírá práce pouze před založením vlastní rodiny, poté se do popředí dostává rodina a děti. Rodina si své primární místo zachovává i po odchodu dětí, mezigenerační vztahy zaujímají stále

⁴¹ SIROVÁTKA, O. *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Albert: Brno, 2008, s. 26

⁴² Tamtéž, s. 43

důležité postavení.

Ke změnám pohledu na prioritní postavení práce či rodiny dochází u obou pohlaví, ovlivnění genderem je ale znatelné i zde. Pro ženy má rodina větší význam už v období před svatbou, poté dochází k jeho plynulejšímu zvyšování než je tomu u mužů. Muži dávají přednost zaměstnání, v době založení rodiny u nich však nastává tak velký skok v hodnotové orientaci, že vyrovnává rozdíly mezi partnery v období před sňatkem.

Bezdětná mladá česká rodina je charakteristická vyváženým důrazem obou partnerů na co nejlepší pracovní uplatnění i finanční přínos do domácnosti.⁴³ Rovnoprávné rozdělení, souhlasí s ním oba.

Narození prvního dítěte přináší do života partnerů/manželů mnoho změn. Musejí si zvyknout na novou životní situaci, stávají se rodiči, změnám musejí přizpůsobit i svůj dosavadní soukromý a pracovní život. V tuto chvíli velmi často dochází k převratu v představě o ideálním rovnoprávném rozdělení činností, dochází k návratu k tradiční komplementaritě rozdělení rolí. Žena opouští na určitou dobu zaměstnání, zůstává doma s dítětem. Vzhledem k tomu, že většinu času tráví doma, automaticky přebírá takřka všechny domácí práce. Rodina je odkázána na jeden příjem, oproti předešlým dvou, kdy vydělávala i žena, proto je nyní u muže kladen největší důraz na schopnost finančního zajištění domácnosti. Je to období, kdy se zásadním způsobem mění nejen rozdělení činností, ale dochází i ke změnám názorů na to, kdo by měl co vykonávat.

Po odchodu dětí z domu se manželé navrací k dřívějšímu rovnoprávnému rozdělení zřídka. Zajímavostí je, že zatímco u mužů důraz na takovou komplementaritu v dalších etapách rodinného cyklu slábne, u žen zůstává již na stabilní úrovni, na kterou se dostal v období budování rodiny.⁴⁴

Určitá fáze, ve které se rodina nachází, ovlivňuje nejvíc ženy. Ony nejčastěji opouštějí kvůli dětem načas zaměstnání, stojí před volbou, jak rozloží své rodinné a pracovní povinnosti. Odchod a opětovný návrat do práce se většinou neobejde bez problémů, během několikaleté pauzy často dochází k zastarávání získané

⁴³ ČERMÁKOVÁ, M. a kol. *Podmínky harmonizace práce a rodina v České republice*. SOÚ: Praha, 2002, s. 23

⁴⁴ SIROVÁTKA, O. *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Albet: Brno, 2008, s. 49

kvalifikace, což může vést až ke ztrátě původní pracovní pozice. Představa o tom, jak by měla vypadat ideální pracovní dráha žen, se od skutečnosti tak může velmi lišit.

O postihnutí problematiky dělby rolí v české společnosti se pokusil v osmdesátých letech 20. století sociolog Ivo Možný. Ve své knize *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů* srovnával dvoupříjmové rodiny vysokoškolsky vzdělaných manželů s dvoupříjmovými rodinami kvalifikovaných dělníků.

U vysokoškolsky vzdělaných manželů předpokládal silný tlak na změnu tradičního rozdělení rolí, vzhledem k předpokládanému zájmu budování kariéry obou partnerů. Slučitelnost pracovních a rodinných rolí by zde měla být více komplikována. Zjistil však, že vysokoškolačky, ženy s liberálními názory, které nejsou zastánkyněmi tradičního uspořádání, se přesto nechtějí vzdát hlavní odpovědnosti ve sféře rodiny a vykonávají domácí práce ve větší míře, než jejich muži. Hlavní postavení v domácnosti je pro ně zdrojem identity bez ohledu na to, jaké měly dříve profesní ambice a představy o rovnocenném dělení prací. Pro sebepojetí žen je bez ohledu na výši vzdělání stále důležité být dobrou manželkou a hospodyní. Mužům tak nadále zůstává pracovní sféra jako jejich hlavní „pole působnosti“. Možný poukazuje také na fakt, že přestože zpočátku měly páry blíže k egalitárnímu přístupu k dělbě rolí, ekonomická situace i nároky spojené s následnou péčí o dítě, byly důvodem přechodu k tradičnějšímu modelu.⁴⁵

5.2. Dělbba rolí ve výchově

Nejdůležitější rolí, jakou žena a muž v rodině zastávají, je role rodiče. Věnují dětem svůj čas, starají se o ně, vychovávají je. I v této oblasti narážíme na vžitá stereotypy. Od pradávna je v našem kulturním okruhu výchova dětí prisuzována matce, otec vystupoval spíše z pozice autority.

Nedávné průzkumy⁴⁶ vesměs potvrdily, že starost o děti připadá i v dnešní době v největší míře na matku (tabulka č. 5). Jsou to především ony, kdo si s dětmi

⁴⁵ MOŽNÝ, I. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Universita J.U.P.: Brno, 1989

⁴⁶ prováděné Centrem pro výzkum veřejného mínění, Sociologickým ústavem AV ČR v roce 2003

hraje, povídá, čte jim pohádky. Je to důsledkem toho, že ve většině případů s dětmi zůstávají na rodičovské dovolené doma ženy, tráví tak s nimi už od útlého dětství nejvíce času. Avšak i během školního věku dítěte, kdy můžeme předpokládat, že se ženy vrací do zaměstnání, mají podobnou míru pracovních povinností a volného času jako jejich manželé, přesto starost o děti nadále zůstává na ženách. Domácí péče o nemocné děti, docházení s nimi k lékaři, to vše podle čtyř pětín dotázaných dělá matka. Zůstává s dětmi doma i během nemoci, což často bývá komplikací v jejím zaměstnání, pro zaměstnavatele se stává méně. Téměř polovina dotázaných uvedla, že dětem pomáhají s přípravou do školy matka. Ve většině rodin rozhodují o budoucím povolání dítěte matka i otec společně. Spolu s dětmi se také věnují sportu, zábavě. Co se trestání týče, obvykle rodiče uplatňují jednotný postup, v případě že trest uděluje pouze jeden rodič, procentuální vyjádření se u otce i matky mezi rodinami téměř shoduje. Oproti tradičnímu rodinnému modelu vidíme největší posun v rozdělení rolí v otázce rozhodování (nejenom) o budoucnosti dítěte. Dříve to byla výsada muže, hlavy rodiny, to on rozhodoval o budoucím povolání a životní dráze potomků. V dnešní době je toto rozhodnutí ve většině rodin na obou rodičích. Pouhých 5% respondentů uvedlo, že v jejich rodině má v tomhle směru hlavní slovo muž. V žádné ze sledovaných oblastí se otcové výrazně neangažují. Dětem se nejvíce věnují v souvislosti se sportovními aktivitami, či s jejich trestáním.

Je zřejmé, že ženy jsou dominantnějším rodičem než muži. U některých činností je ale viditelná snaha o společné vykonávání dané věci, např. nakupování dárku, kulturní zážitky, sportování. V určitém směru tak postupně dochází k vyrovnávání výchovných rolí rodičů. Hlavní zodpovědnost za výchovu dítěte však stále leží na ženě.

Tabulka 4 Dělbba péče o děti v rodině respondentů, kteří mají děti (v %)

	Matka	Otec	Kdo z nich má čas	Oba společně	Někdo jiný	Nikdo
hraje/hrál	38	4	32	21	3	2
čte/četl pohádky	53	5	22	11	5	4
povídá/povídal si s ním	29	3	33	33	1	1
má/měl na něj čas, když potřebují	32	4	29	31	2	2
sportuje/sportoval s ním	10	16	12	55	3	4
vodí/vodil je na zájmové kroužky	31	6	16	11	5	31
chodí/chodil s ním k lékaři	72	2	12	7	1	0
je/byl s ním doma během nemoci	82	1	8	3	5	1
trestá/trestal je	22	20	7	41	0	10
je/byl s ním doma během nemoci	82	1	8	3	5	1
chodí/chodil do divadla, kina	24	6	14	31	7	18
kupuje/kupoval mu dárky	22	2	7	68	0	1

Počet respondentů - 670

Zdroj : REZKOVÁ, M. *K otcovské a mateřské roli v rodině*. SOÚ, 2003

5.2.1. Výměna rodičovských rolí

Současná sociální politika umožňuje rodičům rozhodnout se, kdo využije tzv. *rodičovskou dovolenou*, která následuje po mateřské dovolené, a zůstane s dítětem během prvních let doma. V letech minulých bylo předem dané a všemi přijímané, že na mateřské dovolené zůstane žena. Rodičovské schopnosti žen jsou ale získávány zkušenostmi během péče o dítě, nejsou vrozené a stejně dobře si je může osvojit i muž. Postupem času se tak vynořovala otázka, zda by právo zůstat v domácnosti s dětmi v jejich nejranějším věku neměl mít i muž, pro některé rodiny by to mohlo být také finančně výhodnější. Je tedy pochopitelné, že se sociologové začali zajímat o názorový postoj společnosti k otázce, zda by lidé uvítali zavedení institutu „otcovské dovolené“.

Možnost využití rodičovské příspěvku pro oba rodiče byla v České republice

formálně ustanovena v roce 1990. Jeden z průzkumů zjišťujících, jak se k dané eventualitě staví populace, byl proveden v roce 1994⁴⁷ (tabulka č. 6, č.7). Odpovědi na otázku, zda: „*V péči o děti se má žena střídat s mužem, muž má mít nárok na mateřskou dovolenou*“, byly vesměs kladné, pozitivní postoj zaujímaly spíše ženy. Souhlasila s tím zhruba každá čtvrtá žena z deseti a každý třetí muž z deseti.⁴⁸

Ve stejném průzkumu byla lidem položena otázka, zda: „*Není správné, aby muž byl doma s dětmi a žena chodila do práce.*“ V odpovědích se nám rozkrývá do té doby stereotypní představa o rozdělení sféry soukromé a veřejné mezi manželi. Zhruba polovina mužů i větší část žen s tímto výrokem souhlasí. Muži se celkově stavěli k případné záměně rolí více konzervativně, ženy by ji uvítaly. Péče o dítě totiž vyžaduje pravidelnost, soustavnost. Na jedné straně vidíme rodiče v roli vychovatele, na druhé straně v roli pečovatele. Ženy by se rády vzdaly právě té druhé části role, spojené s každodenní péčí o dítě, chtěly by, aby jim muž více pomáhal. Muže zřejmě také spíše láká být v pozici vychovatele, než pečovatele.

A jaká je dnešní situace? Jak na tuto problematiku nahlízejí lidé v době, kdy je využití otcovské, respektive rodičovské dovolené umožněno? Téměř polovina dotázaných v průzkumu z roku 2003⁴⁹ si myslí, že muži využívají rodičovskou dovolenou nedostatečně. Co je toho důvodem? Nejčastější příčinou je podle veřejnosti vyšší finanční příjem muže, jeho odchod na rodičovskou dovolenou by byl pro rodinu nevýhodný. I další pracovní okolnosti jsou určovány jako překážky – např. možné problémy se zaměstnavatelem, charakter práce. Velký význam je přisouzen případnému nepochopení a posměchu okolí.

⁴⁷ Rodina 1994. Základní data z výzkumu. Praha, SOÚ AV ČR (in Maříková H. *Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé*. s. 66)

⁴⁸ tamtéž

⁴⁹ REZKOVÁ M. *K otcovské a mateřské roli v rodině*. SOÚ, 2003

5. 3. Dělbba rolí v domácnosti

Je zřejmé, že u původních jasně specializovaných rolí dochází k jejich vzájemné zastupitelnosti. Mění se nároky na jednotlivé členy rodiny, k úplnému sblížení rolí zatím stále nedošlo. Přestože dnes názor, že domácnost je výlučnou sférou žen, mnoho lidí nezastává, ve skutečnosti jsou to ženy, kdo většinu prací vykonává.

Domácí práce lze obecně definovat jako činnosti vykonávané v domácnosti pro potřeby jejích členů a k zajištění chodu domácnosti.⁵⁰ Moderní společnost na ně nahlíží především jako na všední činnost, která nepřináší žádný zisk. To ji oproti placenému zaměstnání, které je zároveň i nositelem statutu, značně znevýhodňuje, je považována za méněcennou, méně důležitou. V dnešní době je domácí práce vnímána jako cosi omezujícího, zabírá spoustu času, u žen je brána za překážku v jejich profesní seberealizaci.

Co je příčinou poklesu v pohledu společnosti na činnosti vykonávané v domácnosti? Představa o tom, kdo má co a jak často vykonávat, se mění v historických i kulturních souvislostech. V tradiční společnosti se velká řada produktů vyráběla doma pro vlastní potřebu. Přispívalo celé širší příbuzenstvo, docházelo ke spolupráci sousedů, domácí práce plnily funkci sociálně integrativní. Během 19. století dochází k technologickým změnám, na trh se postupně dostávají přístroje zjednodušující práci, zboží se začíná produkovat hromadně. Už není potřeba tolika pracujících, více činností zvládne nyní pouze jeden člověk. Zároveň dochází k oddělení domácích prací od prací pro trh, což potvrzuje skutečnost, že se jedná o neplacenou činnost. Přestávají být vnímány jako plnohodnotné, k jejich zhotovení už nejsou potřeba specifické dovednosti.

Starost o domácnost je tradičně přisuzována ženám. Dříve se díky ní ženy seberealizovaly, byly na svou domácnost hrdí, dobrý chod domácnosti byl jejich vizitkou a oceňovalo to i okolí. V dnešní době tyto práce pro většinu populace představují neplnohodnotnou činnost, pro ženu se stávají zátěží, a protože za ně

⁵⁰ CHALOUPKOVÁ, J. *Rozdělení domácí práce*. FSV UK: Praha, 2007, s. 6

nese stále zodpovědnost, ocitá se tak pod větším sociálním tlakem.

5.3.1. Význam domácích prací

Je nutné si uvědomit, že v tom nejširším slova smyslu jsou domácí práce velmi důležitou složkou každodenního života nás všech. Nejedná se o pouhé „zametání koštětem“, vše má hlubší význam. Domácí práce je propojena s péčí o druhé, odpovědností a závazky. Poznatky z antropologie nám ukazují, že každá činnost je naplněna určitým symbolickým významem, svazují ji určitá pravidla, souvisí s časem a prostorem, v tomto smyslu se spolupodílí na uspořádání sociálního světa.⁵¹ To, co je náplní domácí práce se mění v historických i kulturních souvislostech. Obsah prací ovlivňují sociální normy, chod jednotlivých domácností je ale výsledkem konstrukce daných jedinců spolu žijících. V tom tkví skrytý význam domácích prací – prostřednictvím jejich rutinního vykonávání se definuje daná rodinná jednotka, vymezuje si svůj vnitřní svět vůči tomu vnějšímu. Tyto činnosti pomáhají spoluvytvářet *domov*, formují rodinnou identitu jednotlivců. Ač se nám domácí práce mohou zdát na první pohled triviální, pro rodinný a partnerský život mají nenahraditelný význam. Svědčí o tom fakt, že ne všechny činnosti mohou být vykonávány někým cizím, produkty nahrazeny těmi tržními. I v případě, že se podobné možnosti nabízejí, a bylo by jednodušší je využívat, lidé je v určité míře odmítají. Každá rodina si utváří koncepci vlastního rodinného života, tím co si sama uvnitř pro sebe dělá, vymezuje, co je pro ni důležité. Příkladem může být společné sváteční jídlo. Členové rodiny se většinou stravují v zaměstnání, ve škole, stává se to obyčejnou součástí jejich běžného dne. O to větší má pro ně význam společného jídla, kdy se sejdou všichni pohromadě, udělají si na sebe čas. V některých rodinách se tak může dít každý den při večeři, pro jiné jsou sváteční společné nedělní obědy, minimálně pro všechny nabývá největšího významu večeře štedrovečerní.

Pojetím domácích prací z pohledu sociologie se mezi prvními zabývala

⁵¹ Tamtéž, s. 9

americká socioložka Ann Oakley. V roce 1974 vydala studii - , ve které se zaměřila na spokojenost/nespokojenost žen spojenou s péčí o domácnost. Dospěla k názoru, že domácí práce jsou spojeny se dvěma kulturními obrazy. V prvním pohledu jsou vnímány jako činnosti rutinní, dokola se opakující, nepříjemné. Některé ženy v domácnosti je oproti tomu vnímají jako činnosti kreativní, které jim přinášejí pocit být „svou paní“, možnost pracovat podle svého rytmu, což je uspokojuje.

5.3.2. Rozdělení rolí v domácnosti v současné české rodině

Změny rodinného chování, které sociologové pozorují od poloviny 20. století. Problematika změn v hodnocení rolí se stává velmi častým předmětem empirického bádání, teoretické přístupy pohlízejí na dělbu práce v rodinách z různých úhlů pohledu, proto se jejich závěry mohou lišit. V dnešní době je toto téma nahlíženo především s ohledem na otázku genderové rovnosti/nerovnosti. Z výsledků některých studií můžeme rozpoznat například souvislost rozdělení domácích rolí/prací v závislosti na genderové socializaci aktérů. Prvotní postoje partnerů však nemusejí být vždy ukazatelem toho, jak ve skutečnosti bude domácnost fungovat.

V roce 2011 bylo pomocí veřejného výzkumu zjišťováno, jaká je situace v dnešních českých rodinách. Do dotazníku byly zahrnuty všechny sféry týkající se péče o domácnost. Mezi lidmi převládá přesvědčení, že vykonávání většiny těchto činností by mělo být společná mužům i ženám (graf č.2). Za hlavní starost žen odpovídající vnímají starosti spojené s každodenním chodem rodiny – vaření, nákup potravin, úklid. Finanční zajištění domácnosti je stále chápáno jako hlavní úkol muže. Pomocí tabulky č.8si můžeme představit, jak se měnily názorové postoje na rozdělení činností v rodině během uplynulých 23 let. Hlavní posun vidíme v kategorii vyjadřující, že při vykonávání většiny činností by se měli zapojit oba partneři, společnost vyžaduje větší sblížení partnerských rolí, dochází k liberálnějšímu přístupu k roli ženy.

Muži nejčastěji vykonávají činnosti technického rázu. Ve většině rodin mají na starost opravu aut, vykonávají drobné domácí práce, starají se o údržbu věcí v domácnosti. Tyto činnosti nevyžadují každodenní účast, nezevšední jim. Jejich domácí práce bývá zároveň i jejich koníčkem, v současné době ji lze často nahradit placenou službou (zednické práce apod.)

Pokud člověk splní roli mu připsanou, je společností považován za úspěšného, naplní její představy. Vzorce úspěšnosti pro muže a vzorce úspěšnosti žen se liší. Jak tedy společnost vnímá roli žen a mužů, co u nich považuje za důležité? Jako ukazatele si vymežíme *harmonickou rodinu, postavení v práci a sladění povinností* (graf č.2,3). Zjistíme, že přestože si lidé přejí sblížení rolí, hodnocení úspěšnosti se blíží spíše modelu tradičního rozdělení. U žen je nejdůležitější věcí považováno sladění povinností. Dobrému postavení v zaměstnání je přikládán daleko menší význam, dokonce celých 14 % odpovídajících to vnímá jako nedůležitou věc. Kariéra je oproti tomu významným ukazatelem mužské úspěšnosti, sladění povinností se od nich moc neočekává.

Výsledky současných sociologických výzkumů na dané téma docházejí ke stejnému závěru – v českých rodinách mají ženy velmi silnou pozici. V rodině se nejvíce angažují, jsou spoluživitelkami, v domácnosti vykonávají nejvíce práce, jejich podíl na rozhodování důležitých věcí roste. Dalo by se říci, že se staly „hlavou rodiny“.

Závěr

V této práci jsem se zabývala rodinou a uspořádáním sociálních rolí v ní. V publikacích bývá rodina označována jako „neměnná společenská síť“. V průběhu dějin ale došlo k zásadní proměně v rodinném chování, tradiční rodina se přetransformovala do rodiny moderní, změny jsou znatelné ve všech sférách, předmětem tohoto textu bylo pak zjištění, jakým způsobem došlo ke změně v dělbě rolí.

Prostřednictvím socializace v rodině dochází k formování osobnosti, učení se kulturních vzorců, učení se generovým rolím. To, že jsme ostatními vnímány a chováme jak buď jako žena či muž, se neodvíjí jen od naší přirozenosti, je to výsledkem socializace k určitému genderu. Tato „nálepka“ nás pak po celý život ovlivňuje víc, než si myslíme. Stojí za volbou našeho vzdělání, povolání, říká nám, jakým hodnotám dát v životě přednost. V rámci rodiny určuje gender naší roli a postavení, ukazuje nám, co od nás očekávají druzí. Pocit, že nejsme schopni daným očekáváním dosáhnout je pak frustrující zejména pro ženy. Jejich finanční přínos je pro rodinu v dnešní době stěží postradatelný, zaměstnání natrvalo opustit nemůže, přesto se k ní váže očekávání být především dobrou matkou a manželkou. Dochází u nich ke konfliktu role mateřské a pracovní, snaží se najít řešení, jak uspokojit všechny strany.

Ještě před třemi stoletími však ženy podobný problém řešit nemusely. Teprve emancipační snahy v průběhu 19. století měly za následek vysokou míru zaměstnanosti žen. Dožadovaly se stejných možností a práv, jaká v té době měli muži. Těmto požadavkům se musela přizpůsobit i rodina. Model jasně určených rolí je nahrazován důrazem na jejich vzájemnou zastupitelnost, dochází ke snaze tyto role sblížit nebo alespoň přiblížit, případně omezit jejich rozdíl.

Ženská role se již není vymezována jen jako rodinná, změnil se i pohled na roli muže. Ženy převzaly část mužských tradičních povinností (finanční zajištění domácnosti), očekávají tedy, že i muž se na sebe přebere některé dříve ryze ženské povinnosti. Očekávají od nich větší míru zapojení se do domácnosti. Mužské zapojení má spíš charakter výpomoci. Ženám se nedostává takové pomoci, jakou

očekávají, proto jsou nuceni přizpůsobovat se sami, volí například změnu pracovního harmonogramu. I přes změnu v názorech společnosti, kdy většina lidí souhlasí s modelem nového, moderního a rovnocennějšího rozdělení rolí partnerů, k úplnému sblížení těchto rolí zatím nedošlo, stále zodpovědnost za chod domácnosti leží v rukou žen.

Použitá literatura

- GOODY, J. *Proměny rodiny v evropské historii*. NLN : Praha, 2006. ISBN 80-7106-396-7
- HORSKÁ, P. *Naše prababičky feministky*. NLN : Praha, 1999. ISBN 80-7106-380-0
- HORSKÁ, P.; KUČERA, M.; MAUR, E.; STLOUKAL, M. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*. Panorama: Praha, 1990. ISBN 80-7038-011-X
- HORSKÝ, J.; SELIGOVÁ, M. *Rodina našich předků*. NLN : Praha, 1996. ISBN 80-7106-195-6.
- JANDOUREK, J. *Sociologický slovník*. Portál : Praha, 2001. ISBN 80-7178-535-0
- KARSTEN, H. *Ženy – muži*. Portál : Praha, 2006. ISBN 80-7367-145-X
- KOHOUTEK, R.; a kol. *Základy sociální psychologie*. Akademické nakladatelství CERM : Brno, 1998. ISBN 80-7204-064-2
- LENDEROVÁ, M.; a kol. *Z dějin české každodennosti*. Karolinum : Praha, 2009, ISBN 978-246-1683-4
- MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. Sociologické nakladatelství : Praha, 2003. ISBN 80-86429-19-9
- MOŽNÝ, I. *Česká společnost*. Portál : Praha, 2002. ISBN 80-7178-624-1
- MOŽNÝ, I. *Moderní rodina (mýty a skutečnosti)*. Blok : Brno, 1990. ISBN 80-7029-018-8.
- MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. SLON : Praha, 2008. ISBN 978-80-86429-87-8
- MOŽNÝ, I. *Sociologie rodiny*. Sociologické nakladatelství: Praha, 1999. ISBN 80-86429-05-9
- NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie*. Svobody : Praha, 1970.
- OAKLEYOVÁ, A. *Pohlaví, gender a společnost*. Portál : Praha, 2000. ISBN 80-7178-403-6
- SULLEROT, E. *Krize rodiny*. Karolinum : Praha, 1998. ISBN 80-7184-647-3
- de SINGLY, F. *Sociologie současné rodiny*. Portál : Praha, 1999. ISBN 80-7178-249-1
- SIROVÁTKA, T.; HORA, O. *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*.

ALBERT : Brno, 2008. ISBN 978-80-7326-140-5

VÁGNEROVÁ, M. *Základy psychologie*. Karolinum : Praha, 2004.

ISBN 80-246-0841-3

Sociologické studie:

CHALOUPKOVÁ, J. *Rozdělení domácí práce: ekonomická racionalita, mocenské zdroje a symbolické významy*. FSV UK: Praha, 2007. ISSN 1801-5999

ČERMÁKOVÁ, M. *Rodina a měnící se gender role – sociální analýza české rodiny*.

ČERMÁKOVÁ, M.; a kol. *Podmínky harmonizace práce a rodiny v České republice*. Sociologický ústav AVČR: Praha, 2002, ISBN 80-7330-026-5

HÁŠKOVÁ, H.; a kol. *Rovné příležitosti mužů a žen při sladování práce a rodiny?* Sociologický ústav AV ČR: Praha, 2003. ISBN 80-7330-048-6

KŘÍŽKOVÁ, A.; a kol. *Pracovní dráhy žen v České republice*. SLON: Praha, 2011. ISBN 978-80-7419-054-4

MAŘÍKOVÁ, H. *Muž v rodině: demokratizace sféry soukromé*. SOÚ: Praha, 1999. ISBN 80-85950-69-3

MAŘÍKOVÁ, H.; a kol. *Proměny současné české rodiny*. Sociologické nakladatelství: Praha, 2000. ISBN 80-85850-93-1

MAŘÍKOVÁ, H.; VOHLÍDALOVÁ, M. *Trvalá nebo dočasná změna? Uspořádání genderových rolí v rodinách s pečujícími otci*. Sociologický ústav AV ČR: Praha, 2007. ISBN 978-80-7330-135-4

MOŽNÝ, I. *Rodina vysokoškolsky vzdělaných manželů*. Universita J. U. Purkyně: Brno, 1989

VODÁKOVÁ, A.; VODÁKOVÁ O. *Rod ženský. Kdo jsme, odkud jsme přišly, kam jdeme?* Sociologické nakladatelství: Praha, 2003. ISBN 80-86429-18-0

Elektronické zdroje

Role mužů a žen – 2011 (výsledky průzkumu) [online]. [cit. 2012-20-05] Dostupný z WWW: http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/101215s_ov111219b.pdf

Rozdělení rolí v rodině – 2003 (výsledky průzkumu) [online]. [cit. 2012-20-05] Dostupný z WWW: http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100172s_ov30204c.pdf

K otcovské a mateřské roli v rodině – 2003 (výsledky průzkumu) [online]. [cit. 2012-16-06] Dostupný z WWW: http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100278s_ov31017.pdf

Role mužů a žen – 2006 (výsledky průzkum) [online]. [cit. 2012-20-05] Dostupný z WWW: http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100627s_ov61208.pdf

Role mužů a žen – 2007 (výsledky průzkumu) [online]. [cit. 2012-16-06] Dostupný z WWW: http://www.cvvm.cas.cz/upl/zpravy/100732s_ov71206.pdf

Český statistický úřad. [online]. [cit. 2012-17-06] Dostupný z WWW: <http://www.praha.czso.cz> ; <http://czso.cz/csu/csu.nsf/ainformace/760700321A6F>

Přílohy

Tabulka 5 Postoje k rodičovské a profesní roli žen v průběhu rodinného cyklu (podíl odpovědí „určitě souhlasí“ a „spíše souhlasí“ podle pohlaví v %)

	Svobodní		Mladá rodina		Rodina se školními dětmi		Rodina po odchodu dětí	
	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy	Muži	Ženy
<i>V současné době žena potřebuje vzdělání a kariéru</i>	70	84	65	72	66	71	72	80
<i>Domácí péče o děti vážně ohrožuje pracovní kariéru ženy</i>	53	52	50	59	52	52	53	64
<i>Předškolní ženy trpí, jestliže je jejich matka zaměstnaná</i>	54	48	56	49	50	49		
<i>Rodičovskou dovolenou by měli čerpat žena a muž střídavě, aby se na péči o dítě mohli oba podílet v podobné míře</i>	30	43	28	36	26	37		

Zdroj: STEM a VÚPSV a MU Brno, empirické sondy 2006⁵²

⁵² SIROVÁTKA, O. *Rodina, děti a zaměstnání v české společnosti*. Albet: Brno, 2008, s. 51

Tabulka 6 V péči o děti se má žena střídat s mužem, muž má mít nárok na mateřskou dovolenou (v %)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Ani souhlas, ani nesouhlas	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	9,3	21,3	26,8	30,1	12,2	49,1
Ženy	13,1	26,9	21,0	25,1	13,9	50,9
Sloupce celkem	11,3	24,3	23,9	27,5	13,1	100,0

Počet respondentů – 1002

Zdroj: Rodina 1994. Základní data z výzkumu. Praha, SOÚ AV ČR

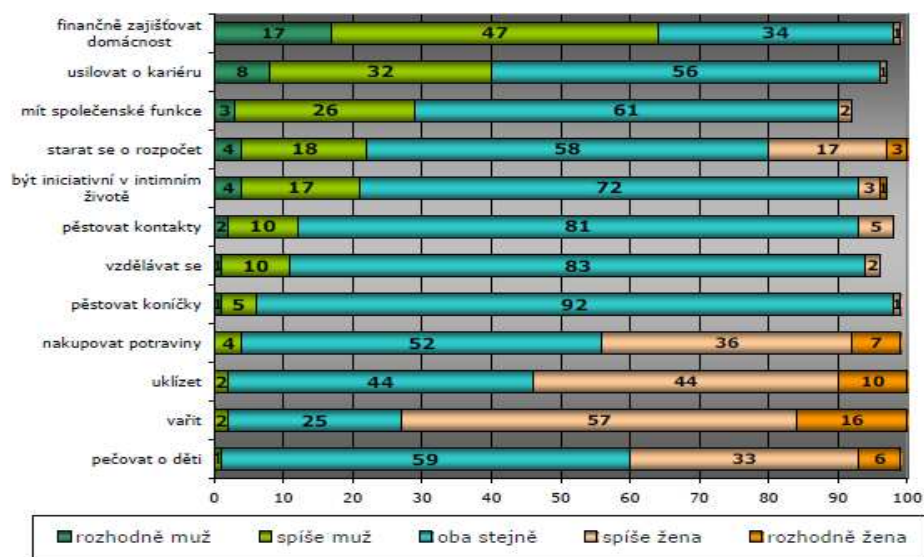
Tabulka 7 Není správné, aby muž byl doma s dětmi a žena chodila do práce (v%)

Varianta/ Pohlaví	Určitě souhlasí	Spíše souhlasí	Ani souhlas, ani nesouhlas	Spíše nesouhlasí	Určitě nesouhlasí	Řádky celkem
Muži	32,7	17,8	19,4	18,0	12,1	49,0
Ženy	24,9	19,6	19,8	18,4	17,3	51,0
Sloupce celkem	28,7	18,7	19,6	18,2	14,8	100,0

Počet respondentů – 1010

Zdroj: Rodina 1994. Základní data z výzkumu. Praha, SOÚ AV ČR

Graf 1 Názory na rozdělení činností v rodině (v %)

Pozn.: Dopočet do 100 % tvoří spontánní odpovědi „nevím“. Položky jsou řazeny sestupně podle dosaženého skóre variant odpovědi „rozhodně muž“ + „spíše muž“.

Zdroj: Role mužů a žen – listopad 2012 (online verze)

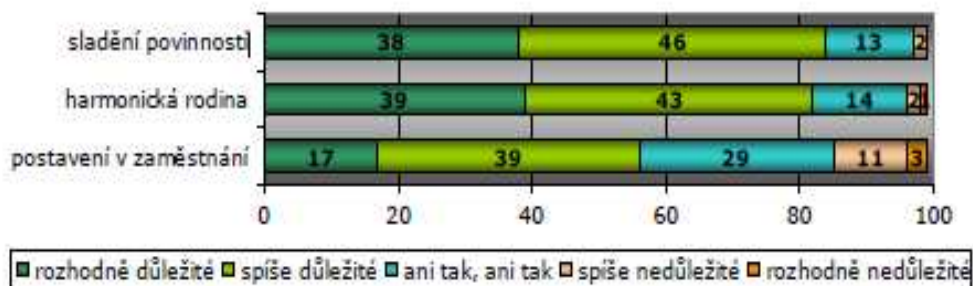
Tabulka 8 Názory na rozdělení činností v rodině, vývoj (v %)

rok:	muž						žena						oba					
	98	03	06	07	09	11	98	03	06	07	09	11	98	03	06	07	09	11
nakupovat potraviny	1	1	2	1	4	4	60	54	48	47	47	43	39	45	50	51	51	52
pečovat o děti	0	1	0	1	1	1	49	40	43	43	45	39	51	59	56	56	55	59
vzdělávat se	16	16	18	17	16	11	1	1	1	1	2	2	78	79	77	78	79	83
pěstovat koníčky	10	7	7	7	8	6	0	1	0	2	2	1	87	89	92	91	90	92
finan. zajišťovat domácnost	74	64	73	70	70	64	0	1	0	1	1	1	26	34	27	29	29	34
být iniciativní v intim. životě	27	25	24	23	24	21	6	4	5	4	5	4	61	66	66	70	69	72
vařit	1	2	1	1	1	2	81	78	77	76	74	73	18	20	21	23	25	25
pěstovat kontakty	13	10	12	10	10	12	4	5	4	6	7	5	78	82	80	82	82	81
starat se o rozpočet	17	21	24	22	25	22	26	21	17	20	22	20	57	58	58	57	54	58
mít společenské funkce	41	35	38	37	36	29	1	2	1	1	2	2	48	55	53	52	52	61
uklízet	1	1	2	1	1	2	52	50	48	50	52	54	47	48	50	49	46	44
usilovat o kariéru	45	39	47	47	44	40	0	1	0	1	1	1	48	54	50	49	51	56

Pozn.: Dopočet do 100% v řádcích pro jednotlivé roky tvoří spontánní odpovědi „nevím“.

Zdroj: Role mužů a žen – listopad 2012 (online verze)

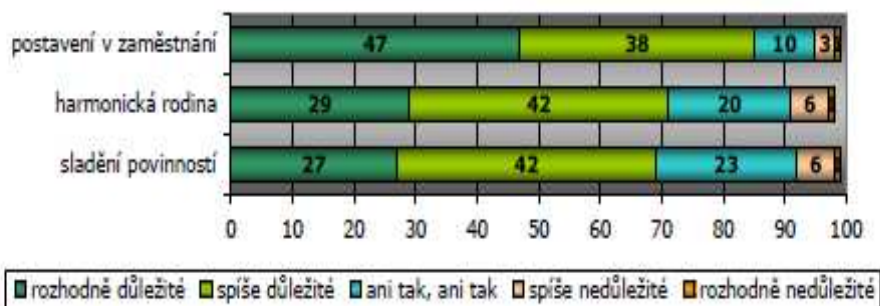
Graf 2 Co je důležitým ukazatelem úspěšnosti ženy (v%)

Pozn.: Dopočet do 100 % u jednotlivých položek tvoří odpovědi „nevím“.

Zdroj: Role mužů a žen – listopad 2012 (online verze)

Graf 3 Co je důležitým ukazatelem úspěšnosti muže (v%)

Pozn.: Dopočet do 100 % u jednotlivých položek tvoří odpovědi „nevím“.

Zdroj: Role mužů a žen – listopad 2012 (online verze)

Seznam tabulek:

Tabulka 1 Základní charakteristiky rodiny tradiční, moderní a postmoderní	21
Tabulka 2 Rozložení uplatnění 10 000 výdělečných žen	30
Tabulka 3 Změny hodnotového systému v průběhu rodinného cyklu	37
Tabulka 4 Dělbá péče o děti v rodině respondentů, kteří mají děti (v %).....	41
Tabulka 5 Postoje k rodičovské a profesní roli žen v průběhu rodinného cyklu	52
Tabulka 6 V péči o děti se má žena střídat s mužem, muž má mít nárok na mateřskou dovolenou (v %)	53
Tabulka 7 Není správné, aby muž byl doma s dětmi a žena chodila do práce (v%).....	53
Tabulka 8 Názory na rozdělení činností v rodině, vývoj (v %)	54

Seznam grafů:

Graf 1 Názory na rozdělení činností v rodině (v %)	54
Graf 2 Co je důležitým ukazatelem úspěšnosti ženy (v%).....	55
Graf 3 Co je důležitým ukazatelem úspěšnosti muže (v%).....	55